

ГРАНІ ВІЙНИ

УДК 94(477+430)“1914/1945”

© **Олександр ШМОРГУН**

«НА ВІЙНІ ЯК НА ВІЙНІ»

У статті дано характеристику й критику сформованих упродовж останніх десятиліть ідеологічних підходів до оцінювання ролі України й українців у перемозі антигітлерівської коаліції над Німеччиною в Другій світовій війні. Тему проаналізовано під кутом зору змагань української нації за державну незалежність упродовж попереднього історичного періоду в контексті наслідків, які справив на Україну, Європу та світ новий порядок, установлений після закінчення Першої світової війни й появи Версальської системи угод. Комунізм і нацизм розглянуто як антиліберальні форми тоталітарної ідеології, що виявилися реакцією на набуття фінансовим імперіалізмом форм ліберального тоталітаризму.

Ключові слова: *Перша світова війна, Друга світова війна, лібералізм, ліберальний тоталітаризм, антиліберальні форми тоталітарної ідеології, націонал-соціалізм, Україна, Німеччина.*

Як відомо, Указом Президента України від 24 березня 2015 р. № 169/2015 8 травня було встановлено офіційне свято – День пам'яті і примирення. Але, на превеликий жаль, і щодо пам'яті, і щодо примирення виникають великі запитання. Примирення кого з ким? Адже практично всі безпосередні учасники бойових дій і навіть просто свідки тих подій уже пішли з життя. Громадяни середнього та літнього віку вже майже втратили відчуття історичної реальності, оскільки тривалий час перебувають під тиском двох несумісних пропагандистських міфів, прибічники яких затаюто конфліктують між собою майже три десятиліття. Причому ці міфи, що їх ретельно роздмухують як публіцисти, так і вчені-історики з ворогуючих таборів, активно використовуються лише позірно антагоністичними політичними силами як розмінна карта, точніше розмінна монета, із суто корисливою метою. До того ж у більшості наших громадян, які досягли дорослого віку до набуття Україною формальної незалежності, ще в ті часи сформувалася стійка відраза до пропагандистських гасел про «звитяжний подвиг радянського народу». Нарешті, молодь унаслідок прогресуючої втрати

світоглядної естафети між поколіннями вже не відчуває ані масштабу, ані якогось ціннісного зв'язку із цією справді величною подією.

Що ж становлять собою ці два ворогуючі псевдонаукові підходи, представники яких свідомо чи несвідомо перекручують величезний масив фактів, кількість яких до того ж чимдалі зростає?

Перший із них можна умовно назвати «національно-ліберальним». Адже, хоч як це дивно, його притримуються прибічники, здавалося б, мало сумісних ультраліберальних і радикально-націоналістичних поглядів. Їхні уявлення про причини та перебіг Другої світової війни відрізняються хіба що в деталях. Йдеться про версії, які висувають ліберальні російські (В. Суворов (В. Резун), М. Солонін, Б. Соколов та ін.), а також більшість сучасних українських істориків, із роботами яких можна ознайомитись на сайті «Українська Друга світова».

Згідно із цим підходом під час Другої світової війни два криваві тоталітарні режими зчепились у запеклому двобої не на життя, а на смерть за право панувати у світі, причому вони однаково прагнули знищити світову демократію, до якої, поки що безуспішно, сьогодні намагається долучитись і «незалежна соборна Україна». При цьому український народ, як завжди, опинився між молотом і ковадлом двох геополітичних монстрів, однаково потерпаючи від обох. І саме тому ця війна аж ніяк не була для України «Великою Вітчизняною», а отже, не повинна залишатися такою в пам'яті нащадків.

Безпосередньою причиною війни стало те, що спочатку СРСР буквально виплекав нацистський режим, плануючи використовувати його як «криголам світової революції»¹. Із цією метою спочатку на території Росії було створено секретні військові центри для відновлення бойового потенціалу Райхсверу в обсягах, що істотно перевищували обмеження Версальської угоди, потім Німеччині надавалася потужна економічна підтримка. Нарешті, в 1939 р. було укладено пакт Молотова – Ріббентропа із сумнозвісними таємними протоколами, відповідно до яких СРСР окупував «свою» частину Польщі, Бессарабію та Прибалтику. І лише потім, як це часто буває серед злочинців, два «паханські» режими, не поділивши здобичі, вчепились один одному в горлянку. За тієї історичної та геополітичної кон'юнктури пощастило Сталіну, який опинився поміж переможців, відхопивши собі за потурання Заходу майже всю Східну Європу. Але перемога ця врешті виявилася пірровою. І тому, що вона була здобута ціною величезних людських жертв за принципом «мы за ценой не постоим», і тому, що Східна Європа виявилася тим троянським конем, який зсередини зруйнував «соцтабір»².

Найбільший внесок у перемогу зробили країни Заходу, чия переважаюча військова, економічна й науково-технологічна потуга, забезпечена ефективністю демократичних інститутів, відіграла вирішальну роль у розгромі німецького нацизму та країн «осі». На жаль, ця перемога була неповною, оскільки, пішовши на союз зі сталінським СРСР, вони так чи інакше потурали його геополітичним

¹ Термін В. Суворова.

² Див., наприклад, книжку Р. Шпорлюка «Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі».

амбіціям. А справжніми борцями за національне визволення були й залишаються воїни антирадянських національних формувань, і насамперед УПА, які під час війни вели активні бойові дії проти обох злочинних режимів, а після її закінчення ще майже 15 років не припиняли відкритої та підпільної збройної боротьби.

Що ж до українців, які були змушені відстоювати інтереси сталінського режиму або, одурманені пропагандою, навіть вірно служили йому, то їх не можна вважати ветеранами-визволителями, захисниками батьківщини. Адже вони фактично допомагали смертельним ворогам України – «нащадкам орди» або «візантійщини» – росіянам, які, мовляв, є імперіалістами за своїм менталітетом³, в остаточній окупації нашої рідної землі.

А що стосується післявоєнних поколінь, так званих совків, які, надриваючись практично за копійки, будували «світле комуністичне майбутнє», то, на думку «ліберально-націоналістичних» учених та публіцистів, саме ця вихована тоталітарним режимом спільнота «нових людей», повністю безініціативних і готових коливатися разом із лінією партії «будівників комунізму», і привела СРСР до неминучого краху. І нині нездатність цих невинуватих ретроградів адаптуватися до нових реалій гальмує розвиток національної свідомості й заважає незалежній Україні побудувати ринкову економіку, правову державу та інтегруватися в «наш спільний дім» – об'єднану Європу.

Якщо говорити про протилежний підхід до трактування Другої світової війни, який сьогодні панує в офіційній російській історіографії та ідеолого-політичному офіціозі, то його можна назвати імперсько-шовіністичним, або неорадянським. Загальним місцем усіх цих, переважно псевдонаукових, розвідок, звичайно ж, є засмальцьована теза про вирішальну роль СРСР у перемозі над нацизмом. При цьому більшою чи меншою мірою підкреслюються полководські та організаторські таланти «вождя всіх народів» й ефективність вибудованої ним системи управління, начебто адекватної тій історичній ситуації, що вимагала не просто «сильної», а «залізної руки».

Що стосується репресій і «тимчасових невдач», то, мовляв, інакше в той час було не можна, адже засилля «ворогів народу» визнається доконаним фактом. Саме цих «ворогів», на кшталт генерала Д. Павлова та інших вищих командирів, розстріляних у 1941 р. за державну зраду і зв'язки зі страченими раніше «заколотниками» та «шпигунами» (М. Тухачевським, І. Уборевичем та ін.), визнають винними в поразках перших місяців війни.

Але головне, що вже невдовзі, взявши ситуацію під контроль, черговий у російській історії самодержець-рятівник очистив від «фашистської нечисті» рідну землю; звільнив, незважаючи на прихований саботаж союзників із відкриттям другого фронту, Східну Європу й добив «фашистського звіра» в його лігві.

Щоправда, «за ціною не постояли» дещо з перебором, і це навіть розчулило вождя: він невдовзі після війни запропонував знаменитий тост за

³ Тут можна згадати книжки «Ментальність Орди» Є. Гуцала та «Фінал Третього Риму» Р. Кіся.

«великий і довготерплячий» російський народ, який «міг прогнати свій уряд», але не зробив цього. Адже, як нам сьогодні пояснюють різноманітні стрелковики, маючи природну схильність до монархізму, росіяни не могли не служити вірою і правдою тому, хто в «найкращих» традиціях Російської імперії гнав їх на бійню. Бо в суспільних відносинах, як і в сімейних, тут панує домостроївський принцип «б'є – значить любить».

За цією самою версією, поки був живий «натхненник і організатор усіх наших перемог» (зрозуміло, що Комуністична партія, якій адресовано цей епітет, сприймалася лише як творіння Й. Сталіна), СРСР перебував на правильному шляху, прискорено відбудовував народне господарство, створював ядерну зброю для стримування «імперіалістичних агресорів». А після смерті Вождя (ймовірно, підступно вбитого), все пішло шкереберть. Інерції поступового розвитку ще вистачило на те, щоб протягом наступних 10–15 років утримувати світове лідерство за темпами розвитку й навіть відкрити космічну еру. Однак за відсутності жорсткого, але справедливого Хазяїна (як поза очі називали Сталіна партійні й промислові функціонери) радянська система ставала все більш неадекватною та вразливою і врешті-решт була знищена «агентами впливу» Заходу: М. Горбачовим, О. Яковлевим, Б. Єльциним, а потім Є. Гайдаром, А. Чубайсом та ін.

1990-ті рр. трактуються лише як черговий Смутний час, коли Росія втратила свої «споковічні землі», а штучно нав'язаний їй чужий «демократичний» устрій призвів до остаточного занепаду. І лише після того, як прийшов В. Путін і, як співається в до нестями агітпропівській попсовій пісеньці, «сказав: “Жити краще будемо”», Росія знову відродилася, наче птаха Фенікс, і почала чергове «збирання земель» за проектом «Русского мира». Однак для відродження імперії конче необхідно взяти під крило двоголового орла молодших братів-малоросів, які так і не дозріли до розуміння свого історичного призначення і в омані прагнуть до об'єднаної Європи.

Повторюємо: частка істини (в першому – більша, у другому – менша) є в кожному із цих підходів. Однак об'єктивна істина частинами не вимірюється. Вона лежить навіть не посередині, а в глибинній суті подій.

Справді, комуношовінізм і націонал-соціалізм, попри їхні протилежні ідеологічні фасади, за своєю тоталітарною природою є братами-близнюками. Тому цілком закономірними стали їхня співпраця на ранньому етапі, а відтак і неминуча сутичка в боротьбі за світове панування.

При цьому багаторічна підготовка СРСР до війни в Європі була майже зведена нанівець катастрофічним розгромом 1941 р. Було фактично втрачено кадрову армію та величезну кількість зброї і техніки – тієї самої, заради якої затівалась індустріалізація і за яку заплатили неймовірними стражданнями й життям мільйони селян України, Росії, Білорусі в 1930-ті рр. Можна погодитись і з тим, що причиною цього розгрому стали особливості радянського стилю керування, який обернувся некерованістю й безладом перших днів війни.

Справді, й поразки, й перемоги Червоної армії позначені гігантськими втратами. Демографи досі сперечаються щодо кількості загиблих із боку СРСР:

називають цифри і 20 млн, і 26 млн, і 31 млн... Із поколінь початку 1920-х рр. у живих залишилося не більше ніж 3 % чоловіків. Утрати були настільки жахливими, що даються взнаки й до сьогодні, адже загальним правилом є те, що на війні першими гинуть найкращі. Письменник-фронтовик Г. Бакланов писав із гіркотою, що кулі, які вбили його друзів, летять далі, вбиваючи їхніх ненароджених дітей, онуків, а тепер уже і правнуків.

Безумовно, можна погодитись і з твердженням українських істориків, що з усіх національних формувань підрадянських народів саме воїни УПА чинили найзапекліший збройний опір як радянській, так і нацистській навалі, а після війни продовжували боротьбу з радянським тоталітаризмом майже до кінця 1950-х рр.

Нарешті потрібно визнати й те, що СРСР розвалився навіть не від падіння цін на нафту й не від нав'язаного Р. Рейганом нового витка гонки озброєнь чи інших «підступів світового імперіалізму», а внаслідок притаманного комуністичній системі «неприродного добору», за яким вищі шаблі в усіх сферах суспільної діяльності посідали найбільш продажні, безпринципні й сірі, а всі чесні, працьовиті й здібні витіснялися на маргінес.

Поза сумнівом, Радянський Союз зробив гідний внесок у перемогу над нацизмом, адже незаперечним фактом є те, що саме на Східному фронті були задіяні головні сили Сухопутних військ Німеччини. Здійснивши післявоєнну відбудову в надзвичайно короткий термін, він певний час майже на рівних змагався зі США, які мали незрівнянно більший потенціал, у, як тоді писали, «протистоянні двох систем із різним суспільним устроєм». Західні аналітики вважали реальною загрозою того, що «комуністична зараза» у своєму повзучому поширенні не обмежиться країнами Азії, Африки та Латинської Америки й перекинеться на Перший світ. У цьому засліпленні вони не змогли оцінити міру перезрілості «зрілого соціалізму» й передбачити його швидкий крах.

Що стосується України, то саме внаслідок війни вона, хай і під владою імперії, була вперше об'єднана у своїх сучасних кордонах, отримала, хоча б формально, всі атрибути державності, членство в ООН, набула величезного промислового та науково-технічного потенціалу, яким, на жаль, так і не змогла скористатися після здобуття незалежності. До речі, ці здобутки, не полишаючи надії на майбутню незалежність, визнавали і справжні ветерани УПА, з якими автору довелося спілкуватись у 1990-х рр. як головному редакторові часопису «Розбудова держави».

Згодні ми і з тим, що лише сильна авторитарна влада – зовсім не демократія та парламентаризм – може забезпечити мобілізацію спільноти на подолання важких кризових, а тим більше катастрофічних станів. Понад те, саме національна військова диктатура – це єдиний ефективний засіб реальної боротьби з будь-якими проявами тоталітаризму, а здатність висунути в такі кризові моменти «з народної гущі» справжнього авторитарного лідера є чи не найбільшим показником повноцінності нації та креативного потенціалу народу. Але авторитаризм і навіть диктатура зовсім не тотожні тиранії і поготів будь-якому тоталітаризму [1].

Невипадково й Микола II, і вся радянська партноменклатура на чолі із самим генералісимумом, і навіть пострадянська правляча камарилья так полюбляли напіввійськові френчі. Але, на протигагу справжнім авторитарним лідерам, на кшталт Ш. де Голля або навіть Ф. Франко (які, до речі, воювали особисто й були важко поранені), намагання мати вигляд військових не зробило їх стратегами, здатними в усьому досягати мінімальними засобами максимальних цілей. Як відомо, не з усякої субстанції можна виготовити кулю, і практично вся радянська партноменклатура та значна частина генеральсько-маршальської братії на чолі з «генеральним секретарем» під час війни продемонстрували небачену управлінську неефективність і аморальність.

Недарма свого часу Л. Троцький абсолютно справедливо називав Й. Сталіна «геніальною посередністю». У цьому сенсі вельми показово, що саме суто бюрократична посада секретаря, тобто фактично «столоначальника», стала офіційним титулом вищої посадової особи радянської держави, та ще й із військовою приставкою «генеральний».

Автор цієї статті вже писав, що перемоги у війні, втім, як і післявоєнного розвитку, було досягнуто не завдяки, а всупереч наявній політичній і економічній системі «соціалізму, що переміг» [2]. Війна незаперечно продемонструвала хибність і неефективність комуністичної ідеології в її радянському варіанті. Йдеться про міфічні уявлення щодо однозначних переваг «всесвітньої республіки праці», марні комінтернівські сподівання, що німецькі робітники як один стануть на її захист. Про ці ілюзії автору розповідали ще живі ветерани, які розпочали військову службу напередодні війни й проходили відповідну ідеологічну обробку.

Але важливо зазначити, що величний подвиг радянського народу, точніше підрадянських народів, усе-таки був. Річ у тому, що нацизм не міг обійтися без людиноненависницької ідеології расової зверхності, а вже з неї послідовно випливав план «освоєння» захоплених територій із виразною назвою «Ост». Не вдаючись у деталі, зазначимо, що головна його ідея – способом зменшення населення саме України надати їй статус спочатку колонії, а потім території Німеччини, де залишатиметься кілька мільйонів абсолютно зомбованих рабів. Про те, якими нелюдськими засобами цей план реалізовувався на практиці, можна прочитати у фундаментальній роботі В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», написаній виключно на матеріалах німецьких архівів. До того ж відомо, що саме з України було вивезено найбільше людей як остарбайтерів – майже 2,5 млн.

На користь того, що від самого початку Гітлер не збирався давати Україні навіть ілюзорну державність, свідчить сам перебіг історичних подій, зокрема негайний арешт С. Бандери, його ув'язнення в німецькому концтаборі після спроби проголошення незалежності України, а також боротьба із загонами ОУН і УПА, які діяли на окупованій німцями території.

Існує ще один, на наш погляд, надзвичайно вразливий момент у «ліберально-націоналістичній» версії національно-визвольних змагань під час Другої світової війни. Річ у тому, що коли розлетілися вщент сподівання на перехід

європейської війни у світову революцію та перемогу «малою кров'ю на чужій території», у радянського керівництва вистачило розуму збагнути, на яких струнах народної душі треба зіграти, щоб справді мобілізувати населення на ратний подвиг. І «війна за визволення трудящих усього світу» майже відразу перетворилася на «Велику Вітчизняну». У хід пішли й реанімація церкви, й запровадження погонів, що повинні були символізувати спадкоємність аристократичної традиції російського офіцерства, й ордени Суворова, Кутузова, Олександра Невського, ба навіть Богдана Хмельницького [3]. На тлі примітивних агіток почали з'являтися п'єси, фільми та вірші високого художнього гатунку, причому найталановитіші з них завжди мали виразне патріотичне забарвлення. Згадаймо хоча б рядки вірша К. Симонова «Ты помнишь, Алёша, дороги Смоленщины»:

Нас пули с тобою пока ещё милуют.
Но, трижды поверив, что жизнь уже вся,
Я все-таки горд был за самую милую,
За горькую землю, где я родился,
За то, что на ней умереть мне завещано,
Что русская мать нас на свет родила,
Что, в бой провожая нас, русская женщина
По-русски три раза меня обняла.

Та й сама війна почала сприйматися не як плакатна, сусально підмальована, а в усій своїй жахливій реальності. Не можна не згадати в цьому зв'язку й нашого видатного земляка С. Гудзенка, померлого від ран війни за кілька років після її закінчення. Його вірш «Перед атакою», який, на наше переконання, варто прочитати кожному зі справжніх учасників нинішньої війни за українську незалежність, було написано в 1942 р. й надруковано у збірці «Однополчане» в 1944 р.:

Когда на смерть идут, – поют,
а перед этим можно плакать.
Ведь самый страшный час в бою –
час ожидания атаки.
Снег минами изрыт вокруг
и почернел от пыли минной.
Разрыв – и умирает друг.
И, значит, смерть проходит мимо.
Сейчас настанет мой черёд,
За мной одним идёт охота.
Ракеты просит небосвод
и вмёрзшая в снега пехота.
Мне кажется, что я магнит,
что я притягиваю мины.
Разрыв – и лейтенант хрипит.
И смерть опять проходит мимо.
Но мы уже не в силах ждать.

И нас ведёт через траншеи
окоченевшая вражда,
штыком дырявящая шею.
Бой был коротким. А потом
глушили водку ледяную,
и выковыривал ножом
из-под ногтей я кровь чужую.

Тож ми певні: якщо червоноармійці й ішли в бій із криком: «За Родину, за Сталина!» – то слово «Родина», особливо коли стали відомі звірства нацистів на окупованих територіях, усе-таки було на першому місці.

Слід пам'ятати й те, що зовсім не нинішні ліберально-космополітичні цінності, а величезне патріотичне піднесення надихало борців за національне визволення країн Східної Європи, окупованих СРСР у результаті геополітичних торгів між союзниками. Мова як про акції громадської непокори у Чехословаччині 1968 р. та Польщі 1970–1980-х рр., так і про збройні повстання в Угорщині 1949 та 1956 рр.

Понад те, надзвичайна успішність нацистської пропаганди також зумовлена експлуатацією справжнього патріотизму. Аж ніяк не останньою чергою завдяки йому німецькі збройні сили у Другій світовій війні продемонстрували вражаючу звитягу й видатну ефективність, завдаючи нищівних ударів силам супротивників, які мали перевагу, в боротьбі на два фронти. Особливо вона проявилася під час захисту їхньої батьківщини від варварських бомбардувань німецьких міст англо-американською авіацією. Невипадково і французькі, й німецькі вояки з однаковим захопленням читали твір французького письменника А. де Сент-Екзюпері «Пілот війни»⁴, в якому головний герой у смертельній небезпеці усвідомлює, що «Батьківщина – це не сукупність провінцій, звичаїв, предметів, які завжди може охопити мій розум. Батьківщина – це Сутність».

У цьому зв'язку слід зазначити, що всередині фашистської духовної течії постійно відбувався жорсткий конфлікт між власне нацистською расовою міфологією і тим, що в сучасній націології отримало назву «культурного націоналізму». До речі, й надвисокий науково-технічний потенціал, якого досягла Німеччина у ХХ ст., має свої джерела в тих культурно-національних процесах, які розпочались у Пруссії ще за наполеонівської доби й розквітнули під час становлення німецької держави О. фон Бісмарка.

У зв'язку зі сказаним хочемо прокоментувати ще один історичний факт. Існує кілька пояснень, чому після параду Перемоги в 1947 р. Сталін заборонив святкувати 9 травня, і офіційний статус цього свята було відновлено лише в 1965 р. Зокрема, одне з них полягає в тому, що генералісимус жахнувся, коли дізнався про реальну кількість загиблих (сам він називав 7 млн). Можна також припустити, що це пов'язано зі скасуванням у 1948 р. виплат за бойові нагороди.

⁴ В українсько- та російськомовній літературі «Pilote de guerre» перекладається як «Військовий льотчик», однак я вважаю, що за змістом твору назву слід перекладати саме так, адже йдеться про людину на війні, а професія військового льотчика існує і в мирний час.

Але головна причина цієї заборони, на наш погляд, полягає в тому, що абсолютно бездарний «верховний головнокомандувач» прагнув, щоб ті, хто відчув себе переможцями, швидше забули про часи, коли вони були здатні на рішучі й безстрашні вчинки. Суворіші заходи, а саме масові репресії, зокрема й проти вищого генералітету, який «відбився від рук», точніше від руки головного псаря, також не забарились.

Отже, навіть паростки справжнього патріотизму серед вічної мерзлоти тоталітаризму є величезною творчою силою! На мотивації «Раньше думай о Родине, а потом о себе», яка цілком співзвучна зі знаменитими словами Дж.Ф. Кеннеді: «Не питай, що Америка зробила для тебе, запитай, що ти зробив для Америки», – наші батьки, діди і прадіди відбудували зруйноване вщент народне господарство, накопичили (незважаючи на шалену гонку озброєнь, яка відбирала величезні ресурси) такі матеріальні й духовні цінності, що їх досі не можуть розграбувати наші «молодореформатори». І ці «переваги соціалістичного способу життя» (а насправді корпоративно-солідаристського згуртування навколо ідеї побудови щасливішого життя хоча б для своїх дітей) виявилися настільки вражаючими, що навіть деякі видатні західні мислителі висунули ідею конвергенції, згідно з якою СРСР дедалі більше лібералізуватиметься, а Захід, навпаки, набуватиме рис соціалізму. Показово, що вперше цю ідею ще в 1944 р. у книжці «Росія та Сполучені Штати» висунув основоположник американської соціології П. Сорокін (який, до речі, вважав себе учнем видатного українського вченого М. Ковалевського).

Знаменно й те, що практично всі справді талановиті письменники-фронтовики стали явними чи прихованими дисидентами стосовно тоталітарної природи соціалізму й намагалися його гуманізувати, спираючись на почуття любові до «малої батьківщини», рідного краю. Серед них і вже згаданий Г. Бакланов із його блискучими творами «Липень 41 року» та «Навіки дев'ятнадцятирічні», і вигнанець із СРСР, автор повісті «В окопах Сталінграда» В. Некрасов, і Д. Гранін, який раніше за всіх описав м'ясорубку «Невського п'ятачка». Серед них – українець О. Твардовський (який, до речі, першим опублікував О. Солженицина) – автор не тільки знаменитого у воєнний час «Василя Тєркина», а й відверто крамольного «Тєркина на том свете»), і В. Гроссман, реалістичний антисталінський роман якого «Жизнь и судьба» був конфіскований у 1961 р. Врешті, це й Олесь Гончар із його «Прапорносцями», а потім явно дисидентськими «Собором» і «Тронкою».

Цю естафету підхопив наш Кобзар ХХ ст. В. Симоненко, батько якого загинув на війні, а сам він, фактично, був убитий за антирадянську позицію. Йому належать, можливо, найпронизливіші поетичні рядки про любов до України, які явно перегукуються з його віршами про «Велику Вітчизняну»:

Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

Ради тебе перли в душу сію,
Ради тебе мислю і творю...
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю.

Аналогічні приклади можна навести з інших галузей мистецтва. Це й фільм «На війні як на війні» В. Трегубовича, і пронизливо-емоційна екзистенційна стрічка «Не забувай... станція Лугова» маловідомого режисера М. Куріхіна, і військові пісні Б. Окуджави та В. Висоцького, і картина А. Пластова «Фашист пролетів», яка завжди вражала силою зображення трагізму війни...

Отже, майже до кінця 1970-х рр. ідеали «великої перемоги» справді працювали. На них виростали й вирішували присвятити себе служінню батьківщині повоєнні покоління. Ці ідеали були настільки потужними, що й М. Хрущов, і Л. Брежнев прагнули переписати історію війни під свою «видатну роль» (автор пригадує, як батько жартував, що йому страшно не поталанило: коли доля війни вирішувалася на Малій землі, він у свої 18 років «пересиджував» під Сталінградом – на 40-градусному морозі – на п'ятачку за півтора кілометра від знаменитого тракторного заводу й за сотню метрів від Волги). Ці, кажучи сучасною мовою, «піар-акції» викликали дедалі більшу відразу до теми перемоги в молоді – в тих, кому сьогодні 50 і більше років, – уже наприкінці 1970-х рр. Тим більше, що в міру віддалення воєнної доби в минуле кількість «героїв» дивовижним чином не зменшувалась, а зростала. А потім інерція приреченої соціальної системи, яка відторгала все непересічне, остаточно перемогла.

Але це не означає, що реальну історію потрібно спрощувати. Адже саме така примітивізація винятково складних, справді епохальних процесів, на жаль, сприяла поступовому привласненню Росією перемоги у «Великій Вітчизняній» війні. Після приходу до влади В. Путіна дедалі частіше щодо армії, зброї, техніки тієї війни замість «радянські» стало звучати «російські», а потім пролунала й офіційна заява нинішнього московського самодержця про те, що «перемогли б і без України»⁵. І це при тому, що війна двічі прокотилася територією нашої країни, в ній загинуло близько 8 млн українців; майже 7,7 млн було мобілізовано до Червоної армії та Червоного флоту [4]. Понад 100 офіцерів із тих, що обіймали найвищі командні посади, були українцями за походженням. Навіть найрезультативніший ас антигітлерівської коаліції Іван Кожедуб (64 збиті літаки) був українцем.

І тому саме через утрату історичної пам'яті в сьогоденній путінській Росії панує культ, влучно названий «победобесием», коли «Мерседеси» та «БМВ» прикрашають бутафорськими танковими баштами й гаслами «На Берлін!», а в генеральських мундирах, з голови до ніг обвішаних чужими бойовими нагородами, хизуються на парадах поп-зірки й відверті люмпени.

На наше глибоке переконання, протиставляючи «пам'ять і примирення» Перемозі, а 8 Травня – 9-му, ми мимоволі підіграємо Путіну, здаючи без бою

⁵ У прямому ефірі програми «Розмова з Володимиром Путіним. Продовження» 16.12.2010.

нашу пам'ять і гордість. Це свідчить, що нам так і не вдалося поєднати східну та західну версії історії України ХХ ст. в цілісне бачення, яке стало б міцною основою військово-патріотичного виховання молоді.

Особисто для автора символом єдності антинацистської та національно-визвольної війни й наступництва українських військових традицій стало те, що його батько отримав свій другий орден Червоної Зірки за важке поранення під час кривавої і, на жаль, невдалої спроби захоплення плацдарму на о. Хортиця – у колиці запорозького козацтва.

Попри величезний масив фактичної інформації, у розумінні справжніх джерел Другої світової війни залишається ще багато білих плям. У літературі, присвяченій поглибленому вивченню цього питання, можна знайти загалом справедливий висновок, що німецький і радянський режими, незважаючи на безумовну зацікавленість у новій фазі Великої війни, багато в чому слугували лише знаряддями в її розв'язуванні. Прорадянські історики пишуть про змову між західними демократіями та нацизмом проти СРСР (точніше про нацькування світовим капіталом А. Гітлера на «першу країну рад» із метою знищення «прогресивного суспільного ладу»), антирадянські – про радянські плани експансії в Західну Європу і «визволення» не тільки Німеччини, а й Англії з Францією. Але багато що, на наш погляд, залишається до кінця непроясненим.

Справді, нове загострення міжнародної обстановки у 1920–1930-х рр. було зумовлене тим, що країни Антанти брутально порушили обіцянку прийняти капітуляцію Німеччини на почесних умовах. Американський президент В. Вільсон, який прагнув виступити неупередженим і безпристрасним арбітром між головними учасниками світової бійні, підкреслював, що найкращим виходом буде «мир без перемоги» і пропонував укласти мирну угоду без анексій і контрибуцій, однак під тиском союзників відмовився від цих ідей вже у своїх «Чотирнадцяти пунктах», які стали підвалинами Версаля⁶. Як відомо, всупереч цьому заклику, від Німеччини відтяли значні території (не кажучи вже про колонії та ринки збуту, особливо у Східній Європі). А обсяг репарацій (насправді прихованої контрибуції) був такий, що в умовах повоєнної розрухи переможена Німеччина фактично втрачала суверенітет, перетворюючись із одного з найпотужніших гравців на світовій шахівниці на підконтрольні переможцям території з примітивним соціально-економічним укладом⁷.

Але звідкіля така короткозорість союзників у питаннях стратегії?! Адже те, що німецький народ не скориться й до влади рано чи пізно прийдуть реваншистські сили, було очевидно. Уже невдовзі після підписання Версальської угоди два видатні мислителі – економіст Дж. Кейнс, який намагався завадити реалізації грабіжницьких пунктів, а також один із класиків концепції цивілізаційного циклізму, автор «Занепаду Заходу»⁸ О. Шпенглер – в один голос прогнозували

⁶ Т. Рузвельт назвав їх «чотирнадцятьма клаптиками паперу», які знаменують дипломатичну поразку США.

⁷ Початковий обсяг репарацій становив 269 млрд золотих марок, або 100 тис. тонн золота за цінами того часу; виплати здійснювалися з перервами до 2010 р.!

⁸ «Der Untergang des Abendlandes» (букв. «Занепад західних земель») традиційно перекладають у нас як «Присмерк Європи».

неминучість нової ще більш руйнівної воєнної катастрофи. Причому Шпенглер призначив її початок на 1940 р., виходячи з того, що за 20 років виросте нове покоління, яке не знало війни.

Наслідком Версальської системи стала також нова політична карта Центральної та Східної Європи. Закладені під час утворення нових держав міжнаціональні та економічні протиріччя фактично унеможливлювали їхню консолідацію перед обличчям нацистської загрози, перетворюючи їх на розмінну монету в спробах «умиротворення» А. Гітлера. Понад те, в атмосфері економічної кризи та політичної нестабільності 1930-х рр. у деяких країнах (Угорщина, Румунія та ін.) до влади прийшли профашистські сили, які вбачали в союзі з Німеччиною єдино можливу запоруку гідного майбутнього. І тут буде перебільшенням стверджувати, що в перетворенні Європи на поживний субстрат для нацизму не останню роль відіграло «українське питання», точніше обраний союзниками спосіб його вирішення.

Причому якщо дії «Сердечного союзу» стосовно Австро-Угорщини, яка була формальним призвідником війни, та колишньої Германської імперії, що виступила на її боці, можна хоч якось пояснити, то ставлення Заходу до нашої країни взагалі видається незбагненним. Адже в межах Версальської системи, в якій основою нового світового ладу буцімто визнавалося проголошене В. Вільсоном право націй на самовизначення, «з чистого аркуша» було створено Чехословаччину, Польща після більш ніж столітнього перебування під владою Росії знову стала самостійною, Румунія, Болгарія, Хорватія, Сербія «приросли землями», і навіть Угорщина, втрапивши 70 % своєї території, залишилася суверенною. А Україну, яка щойно проголосила свою незалежність, було буквально розшматовано й поділено між п'ятьма державами! При цьому було проігноровано рішення Буковинського віча та «Собору всіх Русинів, живучих на Угорщині» про приєднання Буковини та Закарпаття до УНР. Щоправда, за Сен-Жерменською угодою національним меншинам було обіцяно автономію, однак ці обіцянки ніколи не виконувалися в повному обсязі (особливо у Польщі з її політикою асиміляційної «пацифікації»). Невипадково жителі Галичини та Бессарабії в 1939 р. зустрічали Червону армію як визволителів – і тільки після того, як тут розпочався жорсткий сталінський терор, відсахнулися від радянської влади.

Не забуваймо й того, що під час Другої світової бійцям УПА довелось не тільки воювати проти Вермахту та Червоної армії, а й чинити опір арміям ще чотирьох сусідів по Східній Європі, які зазіхали на нашу територію: Чехословаччини, Угорщини, Румунії та Польщі. І дуже прикро, що нині, в непростий для України час, деякі праворадикальні сили в цих країнах знову висувають до неї територіальні претензії⁹.

Як відомо, формальним приводом згаданої геополітичної екзекуції були підписання Центральною Радою так званого Хлібного миру з Центральними

⁹ Масову видачу угорських паспортів на Закарпатті ще кілька років тому визнавали загрозою територіальній цілісності України.

державами й дальша співпраця гетьмана П. Скоропадського з німцями, що забезпечило ресурсами їхній останній наступ на Західному фронті в 1918 р. Але під час детальнішого розгляду таке «пояснення» не витримує жодної критики. Адже відмова Директорії від співпраці з Антантою після повалення гетьманату була зумовлена вимогою останньої продовжити війну проти Центральних держав, яку просто неможливо було прийняти. Річ не тільки в тому, що країна була повністю знесилена, бо по обидва боки Східного фронту було мобілізовано понад 4 млн українців, а ведення бойових дій проти Німеччини означало до того ж оголення тилу перед більшовиками. Набагато важливіше те, що Німеччина як головний противник Російської імперії в тій війні була єдиною вагомою силою, яка працювала на її розпад, до певної міри «на користь України». І в цьому контексті блюзнірською бачиться декларована готовність Англії та Франції «пробачити» Україну за умови згоди УНР воювати проти більшовиків за «єдиную и неделимую» пліч-о-пліч із Білим рухом, очолюваним на той момент затятим противником української незалежності генералом А. Денікіним¹⁰. А відмова від цього акту державного самогубства й викликала дальшу інтервенцію Антанти в Україну. Окупація Півдня та підтримка Францією Польщі проти ЗУНР змусили нашу країну воювати на кілька фронтів по всіх напрямках і остаточно добила тільки-но проголошену Українську державу!

Загальновідомим є вислів, що історія не знає умовного способу. Але, на наш погляд, моделювання потенційно можливих варіантів розвитку подій є важливою частиною методології історичних досліджень. І в цьому сенсі цікаво відстежити, які наслідки для європейської політики міжвоєнного періоду могли мати інше вирішення «українського питання» й підтримка країнами-переможницями української незалежності.

У міжвоєнному устрої Європи автора завжди дивувало ось що. Довгі десятиліття лідери західних країн страшили жупелом більшовицької загрози всьому демократичному цивілізованому світу. Заради протистояння їй начебто й було створено Версальську систему угод. Ця геополітична конфігурація стала не стільки наслідком фіксації кордонів, утворених після розпаду Австро-Угорської імперії, як це сьогодні пишуть у вітчизняних підручниках, скільки свідомим створенням цих, часто штучних, кордонів із метою збереження Російської імперії або принаймні вибудовування «санітарного кордону» проти більшовицької Росії.

Але хіба не очевидно, що цей «Східний вал» проти більшовизму був би справді нездоланим, якби до його складу ввійшла сильна Українська держава?! Ба більше, без України, без її ресурсного та промислового потенціалу можливість існування Росії як потужної військової імперії взагалі викликає великі сумніви. Це, до речі, завжди прекрасно усвідомлювали більшовики, а сьогодні не стомлюються повторювати неоімперські ідеологи «Русского мира», всі ці дугіни та

¹⁰ А. Процик зазначає, що весь пафос денікінського «Звернення до населення Малоросії» спрямований проти Директорії, а більшовиків згадано в ньому лише мимохідь.

стрелкови. Нарешті, цю думку не раз озвучував і головний геополітик США З. Бжезінський. А у знаковому 1929 р. відомий російський філософ-емігрант Г. Федотов у статті з промовистою назвою «Чи існуватиме Росія?» зазначав, зокрема, що головна передумова збереження її імперської «цілісності» полягає в тому, щоб «...не тільки утримати Україну в тілі Росії, а й умістити українську культуру в культуру російську. Ми присутні при бурхливому надзвичайно небезпечному для нас процесі: зародженні нової української національної свідомості, по суті, нової нації. Вона ще не народилась остаточно, і її долі ще не визначені. Вбити її неможливо, але можна працювати над тим, щоб її самосвідомість затвердила себе як особливу функцію російської самосвідомості». Як бачимо, головні завдання російських шовіністів щодо малоросів, які вічно пнуться в українці, не змінилися й досі. І на превеликий жаль, в означеному Г. Федотовим напрямі багато що досягнуто.

Повертаючись до теми Другої світової війни, спробуємо уявити, якою могла б бути антинацистська коаліція країн Східної Європи, якби до неї ввійшла Українська держава – одна з найбільших за територією, населенням та економічним потенціалом. Зрозуміло, що якби нацизм навіть зародився в Німеччині й почав реалізовувати свої експансіоністські зазіхання, ця східноєвропейська коаліція, незважаючи на всі за давніми конфлікти в регіоні (закладені чотирма паразитично-олігархічними імперіями за принципом «розділяй і владарюй» іще з доби «Весни народів»¹¹), могла б дати гідну консолідовану відсіч агресору. Зокрема, це унеможливило б Мюнхенську змову. Чехословаччина, війська якої на момент анексії Судет мали суттєву перевагу над Вермахтом, із прикритим тилом, ймовірніше, наважилася б на рішучий збройний опір. Адже не секрет, що однією з причин пасивності уряду Е. Бенеша та його готовності йти на вимоги Берліна, Лондона й Парижа був страх перед ударом у спину з боку СРСР, який рвався окупувати Східну Європу під виглядом виконання угоди з колективної безпеки, надавши «допомогу» в розмірі 160 дивізій.

Та й узагалі, рівень соціальної, національної, а отже, й військової напруги у Східній Європі у випадку послідовної реалізації вільсонівського принципу права націй на самовизначення був би суттєво нижчим. Тому набагато реальнішими бачилися б перспективи східноєвропейської консолідації згідно з омріяною ще Т. Шевченком, І. Франком, М. Костомаровим і М. Драгомановим ідеєю східноєвропейського федералізму.

То що ж завадило Антанті проявити свою сердечність і гуманність стосовно України?

Але в цих припущеннях можна піти й далі. Чому б цивілізованій Європі з високорозвиненою економікою не відмовитись від нав'язування Німеччині грабіжницьких «мирних» угод, цієї міни під фундаментом «спільного європейського дому»? Тим більше, що після Першої світової здійнялася небачена хвиля

¹¹ Класики модерного націоналізму ці протиріччя часто списують на економічну нерозвиненість і «відсталі менталітет» східноєвропейських народів.

пропаганди про настання «вічного миру» й нового справедливого ладу, бо перемога демократій у Великій війні, мовляв, назавжди поклала край війнам на планеті.

Насправді трагічний парадокс полягає в тому, що всі міркування щодо можливості іншого переустрою Європи після Першої світової війни, а отже, й іншої новітньої історії України, виявляються принципово утопічними. Цього не могло бути, бо не могло бути ніколи!

Щоб зрозуміти справжню логіку історії і причини неймовірної короткозорості Заходу, який прагнув знищити більшовизм, а насправді спрацював на його зміцнення, необхідно зробити невеликий екскурс у царину стадіально-цивілізаційного аналізу капіталізму. Одна з особливостей цього суспільного ладу полягає в тому, що промисловий спосіб товарного виробництва в умовах ринкової економіки до безпрецедентного в історії рівня посилює роль фінансово-кредитної сфери, а отже, й можливості привласнення додаткового продукту завдяки монополії на посередництво. Усе це вкрай негативно впливає на динаміку розвитку класичного капіталізму [5].

У міру ускладнення поділу праці, що вимагає розширення фінансового посередництва та становлення ринку цінних паперів, виникає феномен, який К. Маркс (а його теоретичні напрацювання ніяк не можна звести до комуністичної ідеології) назвав «грошовим фетишизмом»¹². Фактично йдеться не про що інше, як про форму ліберального протототалітаризму. Це стан суспільства, за якого «...Властивості грошей є мої – їх володаря – властивості й сутнісні сили. Тому те, що я є і що я маю змогу зробити, визначається зовсім не моєю індивідуальністю... Гроші є найвищим благом – значить гарний і їх володар... І хіба я, який за допомогою грошей здатний отримати все, чого жадає людське серце, хіба я не володію всіма людськими здібностями?.. Гроші, як всезагальний засіб, який впливає не з людини як людини, ...перетворюють... дійсні недосконалості й химери на дійсні сутнісні сили і здібності... У якості такого опосередкування гроші – це справжня творча сила... Вони – відчужена потуга людства».

Дуже показово, що практично паралельно із цією формою ультралібералізму, який доводив до абсурду класичну ліберальну тезу А. Сміта, про те, що всі збагачуються як можуть і від того багатіє держава, у 1920–1940-х рр. почався бурхливий розвиток комуністичних і націоналістичних ідеологій. Адже, попри зятате взаємне протистояння, обидві ці течії перебувають у непримиренній опозиції до так званого фритредерства, тобто ідеї вільної торгівлі, яка не визнає ані національних інтересів, ані державних кордонів¹³.

Той-таки К. Маркс у блискучій політологічній праці «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.» на прикладі ротшильдівських фінансово-люмпенських плутократій (якими можна вважати всі французькі режими, починаючи

¹² У художній літературі це явище блискуче описано в «Людській комедії» О. де Бальзака та романах Е. Золя, насамперед у «Грошах».

¹³ Про все це дуже цікаво пише вже згадуваний Р. Шпорлюк у книжці «Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста».

від Реставрації Бурбонів і закінчуючи Четвертою республікою) блискуче описує того спрута, який висмоктує всі життєві соки із суспільства: «Оскільки фінансова аристократія видавала закони, керувала державою, розпоряджалася всією організованою суспільною владою, самим фактом власного панування та за допомогою друкованого слова підкоряла собі масову думку, в усіх сферах... панували та ж проституція, той же безсоромний обман, та ж жага збагачення не шляхом виробництва, а шляхом спиртного привласнення уже наявного чужого багатства. Саме на вершині буржуазного суспільства нездорова та порочна похіть проявилася в тій неприборканій – на кожному кроці несумісній навіть з буржуазними законами – формі, в якій породжене спекуляцією багатство шукає собі задоволення згідно своєї природи, так що насолода стає розпустою, а гроші, бруд і кров зливаються в один потік. Фінансова аристократія як за способом свого збагачення, так і за характером своїх насолод є не що інше, як відродження люмпен-пролетаріату нагорі буржуазного суспільства». Чи не правда, це звучить гранично актуально?! Хіба що єдина деталь сучасності, відсутня за часів К. Маркса, – це продаж можновладцям наукових ступенів.

Багато спільного із цим режимом можна знайти і в інших європейських країнах на межі XIX–XX ст. – Австро-Угорщині, Італії, Іспанії, Росії і навіть Великій Британії, а також за океаном. А найсумніше, що ця жахлива картина панування люмпенської «фінансової аристократії» в усіх барвах спостерігається зараз на так званому пострадянському просторі!

Важливо, що на певному етапі боротьба за максимізацію прибутку й мінімізацію витрат способом створення фінансової монополії виходить на міжнародну арену. Згадаймо в цьому зв'язку знамениті ознаки імперіалізму, сформульовані В. Леніним у праці «Імперіалізм як вища стадія капіталізму» на основі розробок Дж. Гобсона, Р. Гільфердінга, М. Бухаріна та Р. Люксембург. Головними з них є становлення міжнародних, насамперед банківських, монополій, переважання вивозу капіталу над експортом товарів, загострення боротьби за ринки збуту й, нарешті, зрощення фінансового капіталу з промисловим, яке правильніше було б назвати повним підпорядкуванням останнього першому. Звідсіля й посилення криз перевиробництва (точніше – недоспоживання), зумовлене передусім падінням купівельної спроможності, і «зростання протиріч у світовій системі імперіалізму».

Узагалі слід зазначити, що становлення системи лихварського капіталізму нерозривно пов'язане зі зростанням колоніальної експансії та загальносвітової військової конфліктності. Війна надзвичайно вигідна справа з погляду фінансиста, а тому варто вкладати кошти в її розпалювання, чим з успіхом займалися ті ж таки Ротшильди ще з часів Наполеона. Крім того, як і в повсякденному житті, країна-боржник, змушена брати нові кредити для покриття старих боргів, дуже швидко стає неплатоспроможною, і тут потрібні сухопутні та броненосні морські «колектори»¹⁴ для вибивання останньої заначки й залишків майна.

¹⁴ На знаменитій карикатурі 1904 р. один із кораблів саме так і називається.

Та це аж ніяк не все. Річ у тому, що згадані економічно-фінансові спекуляції, які дають змогу отримувати надприбуток набагато легше, аніж інвестиції у виробництво, на національному рівні неминуче призводять до вповільнення економічного зростання і небаченої поляризації доходів між купкою фінансистів та їхніх прислужників і більшістю тих, кому залишається за безцінь продавати свою фізичну й розумову працю. Потреба зменшити напругу в суспільстві вимагає винесення своїх внутрішніх соціально-економічних проблем назовні. Це робиться і з метою згуртування натовпу старим як світ методом відшукування зовнішнього ворога й задля здобуття додаткових коштів на купівлю лояльності в країні базування. Пошук додаткових сфер прикладення капіталу неминуче породжує ворожнечу між найпотужнішими світовими хижакками-кредиторами.

Усі згадані процеси зійшлися в одну точку в 1914 р., вибухнувши Першою світовою війною. Фактично мотивація, якою керувалися головні тогочасні гравці світової політики, всі до одного зацікавлені в цій війні, вже може бути названа не просто фінансовим імперіалізмом, а справжнім ліберальним тоталітаризмом. А комунізм і нацизм як антиліберальні форми тоталітарної ідеології, яка оформлювалася в той час, значною мірою стали реакцією на тоталітаризм ліберальний. Звідсіля й затяте протистояння нацистів «єврейським» лібералізму та комунізму, комуністів – фашизму й західним демократіям. Звідси й тимчасове співробітництво нацистів та комуністів на ґрунті протистояння спекулятивному західному капіталу. На жаль, осмислення всіх цих складних процесів пізніше потонуло в риториці про співпрацю двох кривавих режимів проти «всього вільного світу».

Російська імперія була змушена взяти участь у Великій війні, незважаючи на свою промислову, організаційну і військову слабкість, повною мірою продемонстровану у війні з Японією 1904–1905 рр., й дедалі більшу соціальну напругу, яка вже спричинила Першу російську революцію. Це сталося, бо на той момент Росія вже була в боргах як в шовках перед країнами Антанти, насамперед Францією. До того ж вона, попри всі теревені про небачене економічне зростання, зберігала статус сировинної колонії Заходу (замість нафти та газу тоді було зерно) й конче потребувала взяття під контроль проток, через які йшов експорт¹⁵ [6].

От ми й підійшли до розуміння причин того, чому Антанта не могла й не хотіла за підсумками Першої світової війни ані «відпустити з миром» Німеччину, ані погодитися на отримання незалежності Україною.

Союзники також прекрасно усвідомлювали, що з відділенням України Російська імперія обвалиться, наче картковий будиночок. Але про який демонтаж «единой и неделимой» могло йтися, якщо загальний борг Росії лише перед Францією становив астрономічну на той час суму – 11 млрд золотих франків?! Однак довгострокові утрати Антанти від ліквідації Російської імперії набагато перевищували обсяг неповернених кредитів. Адже, як ми знаємо сьогодні з практики МВФ, країни-боржники знову і знову змушені вдаватися до нових

¹⁵ Загроза закриття Босфору й Дарданелл для російської торгівлі видавалася реальною в контексті зближення Туреччини з Германською імперією, з якою Росія, змушена йти у фарватері Антанти, мимоволі вступила у протистояння.

запозичень для виплати відсотків, які врешті виявляються набагато більшими, ніж початкове тіло боргу [7].

Україна тоді була головною житницею (понад те, через чорноморські порти йшов основний обсяг хлібних поставок), а отже, і джерелом доходів та умовою платоспроможності Російської імперії. Крім того, саме в промислові підприємства на території України було вкладено найбільші британські та французькі капітали. А в незалежній Україні ці підприємства з великою імовірністю були б націоналізовані – якщо не соціалістами із Центральної Ради чи Директорії, то П. Скоропадським, який надихався ідеями В. Липинського про націонал-класократичну монархію.

Отже, «сердечним союзникам» було не до проявів геополітичної далекоглядності: втрачені гроші буквально застили їм очі¹⁶. Але, поставивши на Білий рух, вони врешті програли, оскільки перемогли більшовики, які не тільки не збиралися платити за царськими боргами, а й невдовзі відмовились надати обіцяні концесії.

Слід пам'ятати, що за наслідками Першої світової війни й самі країни Антанти опинились у борговій кабалі – тепер уже перед Сполученими Штатами. Борги перед США відіграли також важливу роль у політиці Англії та Франції щодо німецьких репарацій, ставши однією з причин граничної непоступливості союзників у переговорах про відтермінування виплат.

Повертаючись до теми репарацій, зазначимо: ще до висунення репараційних вимог переможці в «найкращих» традиціях мародерства вдалися до гігантських прямих конфіскацій майна. За умовами Версальської угоди Німеччина мала передати переможцям 371 тис. голів худоби, 287 млн тонн вугілля, половину запасів хімікатів, 150 тис. товарних і 10 тис. пасажирських вагонів, 5 тис. локомотивів, усі торговельні судна водотоннажністю понад 1600 тонн і половину – понад 1 тис. тонн; разом із відторгненими територіями було втрачено 75 % запасів залізної руди, 26 % вугілля, 15 % рілли, майже всю текстильну промисловість. Ці цифри означали розпад господарства й цілковиту неплатоспроможність Німеччини. Однак Лондонським ультиматумом було передбачено окупацію німецьких територій у разі відхилення від графіку виплат. Спроби їх прихованого саботажу, так званої політики виконання, призвели до французької окупації Рурської області та поділу Верхньої Силезії¹⁷.

Та хоч би яким важким був тягар репарацій, вирішальною причиною фінансово-економічної катастрофи в поверженій Німеччині стали механізми їх сплати, до яких вдалися ваймарські «молодореформатори». З метою «заощадження золотовалютних резервів» вони розкрутили маховик гіперінфляції, звільняючись від зобов'язань за миттєво знеціненими облігаціями військових позик, а заодно

¹⁶ До речі, епопея з царськими боргами триває. Після часткових виплат М. Горбачовим та Б. Єльциним позови Французької асоціації тримачів облігацій царських позик до Російської Федерації мають місце й досі.

¹⁷ Ці акції загострили антипольські настрої в Німеччині й змусили В. Ратенау шукати протизагугу французько-польському альянсу в зміцненні відносин із радянською Росією. Це забезпечило більшовикам в умовах міжнародної ізоляції доступ до передових технологій, зокрема в авіаційній промисловості.

«звільняючи» німців від їхніх заощаджень і перетворюючи заробітну плату на фікцію. Невдовзі долар коштував уже мільярди марок, а бюджетні витрати рахувалися квінтільйонами. Цей процес не випадково отримав назву «внутрішніх репарацій».

Усе це спричинило страшне безробіття й голод, тож на Заході дедалі гучніше лунали голоси про неминучість нової війни. Безпосереднім результатом такої «шокової терапії», або «санації», в Німеччині 1920-х рр. стала радикалізація лівих і правих рухів, перетворення НСДАП із маргінальної політичної секти на реальну силу та перша її «проба пера», відома як Півний путч. Отже, саме в цей момент на арену світової історії вийшов нацизм.

Налякані перспективами нової революції, союзники ухвалили так званий план Дауеса. У Німеччині було запроваджено тверду національну валюту – райхсмарку, причому деномінація становила 12 порядків (1 трлн : 1). Стабільність її курсу забезпечувалася американськими кредитами¹⁸, коштом яких також сплачувалися репарації [8]. Тобто відбулася своєрідна конвертація частини репараційних зобов'язань перед Антантою в борги за американськими кредитами (з відповідними відсотками). Водночас країна остаточно підсіла на голку зовнішнього позичання, лише несуттєво й тимчасово послабивши репараційний зашморг¹⁹ [9]. Цей кредитний доларовий потік на деякий час дав змогу навіть наскрізь прогнилій Ваймарській республіці створити ілюзію економічного буму «золотих двадцятих», насправді майже не вплинувши на розвиток реального сектору.

І нарешті, на третьому етапі «економічного порятунку» Німеччини, який отримав назву плану Юнга, за сценарієм американських банківських кланів одночасно з незначним послабленням репарацій було висунуто суворі умови: виплати Німеччини мали повністю покривати виплати Англії та Франції за американськими кредитами. «Nothing personal, just business» – спрацювали традиційні механізми лихварської експропріації. Унаслідок цього невдовзі висохли і джерела кредитування, адже через падіння платоспроможності опустились і кредитні рейтинги Німеччини, а також знецінилися її активи, великою частиною яких на той момент і так уже володіли американські корпорації. Неупереджені експерти тих часів оцінювали ситуацію як передання в заставу не просто німецьких активів, а й усієї держави.

А далі настали 50-відсоткове падіння економіки, стрімке зростання безробіття, крах парламентської системи й намагання керувати країною в режимі надзвичайних станів. І на тлі стрімкого загострення політичної кризи, фактично колапсу німецького суспільства, перемога нацистської партії на чергових позачергових виборах та прихід Гітлера до влади були закономірними.

Коротка історія Ваймарської республіки є повчальною для України в тому сенсі, що історія нікого нічого не вчить. Адже за роки незалежності наша країна

¹⁸ На покриття емісії було видано кредит у \$ 190 млн під 7,75 %, що на два пункти перевищує загальноприйнятий відсоток.

¹⁹ Планом Дауеса було передбачено збільшення щорічних платежів у міру зростання німецької економіки – так, щоб вони становили 3–4 % національного доходу, однак не менше ніж 1 млрд марок.

повторювала й повторює надалі крок за кроком той шлях, який привів міжвоєнну Німеччину до катастрофи.

Звісно, в цьому порівнянні слід враховувати, що «стартові умови» Німеччини були незрівнянно гіршими, отже, кроки Ваймарського режиму багато в чому мали вимушений характер.

Україна в 1991 р. не програла війни, зберегла своє майно, й над нею не висіли репараційні платежі. Однак механізми «внутрішніх репарацій», за яких одночасно з тотальним зубожінням народу небачено наживаються фінансові тузи, до болю нам знайомі.

Введення після періоду купонно-бартерного колапсу й гіперінфляції «твердої» гривні (початковий курс до долара 1,8 : 1), яка також стабілізувалася коштом кредитів та валютних інтервенцій, викликало «бум» нульових, який відзначився, зокрема, забудовчим «беспределом» у Києві. Але нічого не було зроблено для розвитку реального сектору – і Україна зустріла російську агресію без армії, неспроможна власними силами її озброїти.

Зрештою, передбачене планом Дауеса зростання боргового навантаження на Німеччину в міру зростання її економіки майже збігається з кабальними умовами «реструктуризації» українських боргів експрем'єром А. Яценюком [10].

Також, як відомо, Лондонський ультиматум фактично встановлював у Німеччині режим зовнішнього управління в галузі економічної політики, зобов'язавши її ухвалювати будь-які закони, що їх переможці вважатимуть необхідними для забезпечення вчасних виплат. Як тут не згадати сумнозвісні «закони МВФ» у сучасній Україні? Однак така втрата суверенітету, яка в Німеччині сприймалась як національна катастрофа, деяким українським «інтелектуалам» чомусь здається запорукою вирішення всіх проблем [11].

Але парадокс полягає в тому, що саме із занепадом німецької економіки здешевіли й цінні папери простих американських акціонерів німецьких компаній. Це, безумовно, наблизило настання Великої депресії. Тобто, як завжди відбувається в таких випадках, американські банкіри, наживаючись, рубали гілку, на якій сиділи. І саме ця перша в історії людства світова економічна криза 1929 р. (точніше катастрофа, типологічно схожа з тим, що відбувається зі світовою економікою сьогодні) стала безпосереднім прологом до Другої світової війни.

Як відомо, її спусковим гачком став крах Нью-Йоркської біржі, який дав старт небаченій рецесії економіки найпотужнішої в світі індустріальної держави. Не вдаючись у деталі вкрай заплутаного і все ще дискусійного механізму «Чорного четверга», зазначимо лише, що головною причиною цього явища стало те, що описана система фінансового імперіалізму вперше в історії бумерангом ударила по головному кредитору планети. Адже, побудувавши своє процвітання на зисках, отриманих від Першої світової війни, США вперше подвоїли свій золотий запас (знову він подвоївся після Другої світової).

Перебравши від Великої Британії роль головного експортера капіталів, Америка вирішила, що схопила бога за бороду й тепер зможе реалізувати давній

міф про себе як «землю обітовану», «суспільство рівних можливостей», у якому кожний американець будуватиме собі квітуче життя, та ще й, як казали в СРСР, на «нетрудові доходи». Оскільки, згідно з доктриною екстремістського лібералізму (який не випадково називається монетаризмом), головний механізм отримання прибутку полягає в тому, що «гроші роблять гроші», виникла ілюзія, що ця фінансова піраміда, спираючись на найпотужніший у світі «економічний базис», стане вічним символом американського процвітання і що в цьому інтереси фінансових магнатів повністю збігаються з інтересами «простого американця».

Насправді ж це призвело до чергового спалаху «голландської хвороби», який уже набув ознак пандемії, адже згадана піраміда, цей масонський символ могутності й стабільності, зображений на доларовій купюрі, як виявилось, будувалася догори дригом.

Багато писалося про те, що світова економічна катастрофа, детонатором якої стала національна фінансова криза в США, фактично дала змогу нацистам не тільки прийти до влади, а й негайно розгорнути реалізацію вже давно сформульованих у «Mein Kampf» реваншистсько-експансіоністських планів побудови «Тисячолітнього райху». Але мало хто замислюється над тим, що саме внаслідок цієї катастрофи було також випущено з клітки того самого «кривавого комуністичного звіра», якого на словах так боявся Захід.

Адже для більшовицького керівництва, яке спиралося на ленінську тезу про настання епохи «війн і пролетарських революцій», економічна криза, внаслідок якої до краю загострюються «протиріччя між найбільшими імперіалістичними хижаками», знаменує нову світову війну, а отже, й переддень світової революції, яка остаточно знищить капіталізм і приведе до перемоги комунізму. А це своєю чергою означало, що перша у світі соціалістична держава, яка перебуває у «ворожому оточенні», вступає в цю епоху слабкою, отже, повинна негайно форсувати підготовку до війни.

Саме в 1929 р., виступивши на пленумі з доповіддю «Про правий ухил», Й. Сталін піддав гострій критиці бухарінську тезу про «знищення класів шляхом згасання класової боротьби і вродання капіталізму в соціалізм» і сформулював натомість ідею про загострення класової боротьби в міру побудови соціалізму й необхідність введення так званих надзвичайних заходів щодо селянства, які прямо назвав даниною. Відкидаючи бухарінську формулу «змички міста із селом», він закликав дати останній рішучий бій не тільки куркулю, а й середняку, тобто фактично всьому селянству як «останньому капіталістичному класу». У листопаді того самого року Й. Сталін пише статтю «Рік великого перелому», яка дає старт форсованій «суцільній колективізації» і стає її ідеологічним підґрунтям. Нарешті, в грудні він висунув гасло: «П'ятирічку – в чотири роки!». Було переглянуто в бік майже двократного збільшення всі планові показники темпів індустріалізації!

Колективізація була зумовлена необхідністю форсувати виробництво головної статті експорту – зерна, на гроші від продажу якого й купували технології, обладнання, зразки озброєння, сплачували величезні гонорари

закордонним спеціалістам. І цей страшний удар, як завжди, припав головним чином на Україну. Отже, й Голодомор, у якому дивом вижили батьки автора, спричинений не тільки зловісними планами Й. Сталіна раз і назавжди позбавити українців прагнення до незалежності, а й бажанням американських банкірів вічно знімати пінки з версальської Європи.

І це ще не все. Через кризу в США було остаточно прорвано економічну блокаду СРСР з боку капіталістичних держав. Адже Велика депресія на практиці означала обвал виробництва, безпосереднім наслідком якого також став справжній голодомор, зіставний з українським, коли, за деякими джерелами, в країні з найпотужнішою економікою загинуло кілька мільйонів громадян (називаються цифри 5 млн і навіть 7 млн!). Цей період в історії США, м'яко кажучи, ніколи не афішувався. В Інтернеті можна знайти багато суперечливих матеріалів на цю тему. Але, на наш погляд, історика не може не насторожувати, що в усіх підручниках офіційно визнаються факти падіння економіки більш ніж на 50 %, закриття 5 тис. банків, знецінення облігацій на \$ 40 мдрд, розорення 5 млн фермерських господарств, безпрецедентний рівень безробіття – 15 млн осіб – тощо. І водночас відсутня інформація про зростання смертності внаслідок тієї соціально-економічної катастрофи!

Однак є незаперечні свідчення сучасників. Видатний американський прозаїк Дж. Стейнбек, який зі страшною художньою силою описав цю трагедію в романі «Грона гніву», в 1938 р. повідомляв своєму літературному агентові: «Мушу знову вирушити у внутрішні долини. Там помирають голодною смертю п'ять тисяч сімей. Не просто голодують, а помирають від голоду. Влада намагається надати їм допомогу продуктами й медичним обслуговуванням, але фашиствуючі групи банкірів, великих фермерів, володарів компаній комунальних послуг саботують усі ці намагання. ...Може, мені вдасться допомогти проламати голови усім цим убивцям»²⁰.

Так ось, щоб якимось підтримати виробництво на плаву, американці, які до того вже «обпеклися» на контрактах із Радянським Союзом, були змушені знову піти на співпрацю зі сталінським режимом, забезпечивши більшу частину його військової потуги. За останніми підрахунками, в СРСР працювало близько 20 тис. лише американських інженерів, які побудували понад 500 підприємств, включно зі Сталінградським та Харківським тракторними заводами [12]. Трагізм ситуації полягає в тому, що порятунок від голоду американських безробітних був оплачений і українськими селянами, які ціною свого життя «заробляли» валюту для авральної індустріалізації.

Досить поширеною є версія про безпосередню зацікавленість США й особисто Ф. Рузвельта в новій війні як єдиному засобі подолання кризи, перед якою начебто спасував «Новий курс»²¹. Однак, на нашу думку, головним мотивом

²⁰ Каліфорнійська асоціація фермерів намагалася притягти письменника до суду за наклеп, однак усі факти, про які він писав, виявилися підтверджені офіційними документами.

²¹ Слід зазначити, що ключові законодавчі ініціативи «Нового курсу» були заблоковані Верховним судом під тиском фінансових кланів Дюпона, Морґана та Меллона.

було прагнення Америки остаточно скасувати фінансову гегемонію Британської імперії (що й було зроблено в 1944 р. у Бреттон-Вудсі, коли долар став світовою резервною валютою). Тобто суть двох світових війн полягала в тому, щоб у спільній битві проти німців Америка перемогла Британію. Як тут не згадати золоті слова Ілліча, що політика є не чим іншим, як концентрованим виразом економіки, або, перефразовуючи класика військового мистецтва К. фон Клаузевіца, «війна є продовженням економічної політики іншими засобами»!

Тому, незалежно від суті міжвоєнних політичних режимів у Німеччині чи Росії, нова світова бійня за переділ світу була закономірно невідворотною, адже саме до цього вели тенденції розвитку фінансового імперіалізму, які російський історик В. Галін влучно характеризує як «політекономію війни».

Отже, трактування «короткого ХХ століття»²² як епохи протистояння демократії і тоталітаризму в двох світових війнах і одній «холодній», яка закінчилася переконливою перемогою демократії, не витримує критики. Натомість можна говорити про те, що в міжвоєнний період на Заході остаточно сформувався свій тип тоталітаризму – монетарно-ліберальний, і у Другій світовій зчепились між собою не два, а три тоталітарні монстри, кожний із яких зазіхав на глобальне панування і створення «нової людини» за власними догмами²³.

Тому зовсім не дивно, що коли в середині 1930-х рр. голова ОУН Є. Коновалець, не вірячи в декларовані добрі наміри Гітлера щодо України, марно прагнув установити зв'язки з Великою Британією, водночас намагаючись переконати тодішніх «стовпів демократії» в грабіжницькому характері Версальської та Ризької угод, а також у тому, що уклавши в 1930-х рр. пакти про співробітництво з СРСР, Британія і Франція розв'язують Сталіну руки для ще більшої експлуатації України, він не був почутий. Адже зануреним у власні геополітичні розбірки «сильним цього світу» вже було не до України, що, як і сьогодні, залишалась для них «зникомо малою величиною».

На противагу до західних і наших доморощених політологів, які й надалі блукають між двома соснами комунізму та нацизму, не помічаючи третьої, вже в ті часи видатні мислителі й діячі культури били на сполох. Найкраще за все тоталітарну атмосферу «цитаделі демократії» описує А. де Сент-Екзюпері. Незадовго до загибелі в бойовому вильоті (і, за символічним збігом, напередодні створення МВФ) він із невимовною гіркотою писав у знаменитому «Листі до генерала Х»:

«...Загалом в усьому світі існує тільки одна проблема, одна-єдина. Надати людям духовного значення... Що з того, якщо ми виграємо війну, якщо ми матимемо від цього сто років криз революційної епілепсії? Коли німецьке питання буде нарешті врегульоване, почнуть поставати всі справжні проблеми. Малоймовірно, що спекуляції на американських біржах, коли скінчиться ця війна, буде досить, як і у 1919 р., щоб відволікти людство від його справжнього клопоту. За браком сильної духовної течії з'являться, наче гриби, тридцять шість сект, які

²² У концепції Е. Гобсбаума період 1914–1991 рр., тобто від початку Першої світової війни до розпаду СРСР.

²³ Картина трьох тоталітарних імперій, які весь час воюють між собою, періодично міняючи союзників і супротивників, блискуче описана Дж. Орвеллом у романі «1984».

пожиратимуть одна одну. Сам марксизм, надто старомодний, розпадеться на множини суперечливих неомарксизмів.

...Ми напрочуд добре кастровані, але отак ми нарешті вільні. Нам відти-нають руки, ноги, а потім дають свободу ходити. Але я ненавиджу цю добу, де людина за умов “загального тоталітаризму”, стає лагідною, вихованою і спокій-ною. І нас спонукають вважати це за моральний прогрес!

У марксизмі я ненавиджу тоталітаризм, до якого він веде, людину там визна-чено як виробника і споживача²⁴... А в нацизмі я ненавиджу тоталітаризм, на який він претендує самою своєю сутністю. Проведіть робітників Руру перед ван Гогом, Сезанном і лубочною картинкою. Вони, звичайно, проголосують за лубочну картинку. Ось істина народу! Кандидатів Сезанна, кандидатів ван Гога, всіх великих нонконформістів запроторюють до концтабору, а поневолену худобу живлять лубочними картинками. Але куди йдуть США і куди йдемо ми? За цієї доби універсального функціонування? Людина-робот, людина-мураха, людина, що, мов маятник, переходить від праці на конвеєрі... до гри в белот. Людина кастрована й позбавлена всіх своїх творчих здібностей...».

А тим, хто захоче звинуватити нас в антиамериканізмі, нагадаємо слова всесвітньо відомого фінансового спекулянта Дж. Сороса, який називає систему сучасного тоталітаризму «ринковим фундаменталізмом». У своїй книжці «Епоха помилок: світ на порозі глобальної кризи», намагаючись зрозуміти, «що не так з Америкою», він доходить висновку, що головна вада полягає у споживацтві. Причому йдеться насамперед «про надто велике схиляння перед успіхом – що вимірюється грошима – у збиток сутнісним цінностям», унаслідок чого «Америка зазнає поразки. Ейфоричне суспільство, зовсім не стурбоване пошуками істини, не вміє подивитися в очі суворій дійсності. Це робить його вразливим для різного роду брехливих ідеологій, орвеллівського новоязу та інших форм брехні...».

Новітні кризові події – і ті, які вже настали, й ті, що ще чекають на людство, змушують по-іншому подивитися на історію минулого століття. Як виявилось, глобальні протиріччя тоталітарної доби не були вирішені Другою світовою війною. Всесвітня війна, ланками якої були війни та катастрофи ХХ ст., триває. І Україна, як завжди, перебуває в центрі цих драматичних подій.

Джерела та література:

1. Шморгун О.О. Авторитарний вимір демократії: еліта проти антиеліти / О.О. Шморгун // Народний депутат. – 2010. – № 62–63. – С. 24–29.
2. Шморгун О.О. Невідома війна. Чому нам треба пам'ятати цю Перемогу / О.О. Шмор-гун // День. – 2000. – № 80.
3. Там само.
4. Лавський С. Про роль українців у Другій світовій війні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mena.org.ua/blog/pro-rol-ukrajintsiv-u-druhih-svitovij-vijny/. – Назва з екрана.

²⁴ Письменник, очевидно, мав на увазі радянський комунізм. Що ж до марксизму, то він не зводиться до економічних викла-док. Його гуманістичний сенс блискуче розкрито Е. Фроммом у праці «Марксова концепція людини».

5. Шморгун О.О. Світова фінансова криза у цивілізаційному вимірі / О.О. Шморгун // Філософська думка. – 2009. – № 2. – С. 56–71.
6. Шморгун О.О. Перша світова війна: причини і наслідки у геостратегічному вимірі / О.О. Шморгун // Перша світова війна: історичні долі держав і народів: збірн. наук. праць. – К.: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2015. – С. 36–53.
7. Шморгун О.О. Фінанси і майбутнє глобальної економіки / О.О. Шморгун // Перехід-IV. – 2000. – № 3. – С. 21–32.
8. Галин В.В. Туник либерализма. – Москва: Алгоритм, 2007. – 416 с.
9. Там само.
10. Финансист рассказал о шокирующих условиях списания долга Украины, о которых умолчал Яценюк // Пресса Украины. – 2015. – 27 сентября.
11. Контроль у поєднанні з підтримкою // День. – 2016. – 29 лютого.
12. «Америка России подарила пароход...». Секреты сталинской индустриализации // Совершенно секретно. – 2012. – № 6 (277).

© Александр ШМОРГУН

«НА ВОЙНЕ КАК НА ВОЙНЕ»

В статье даны характеристика и критика сформировавшихся на протяжении последних десятилетий идеологических подходов к оценке роли Украины и украинцев в победе антигитлеровской коалиции над Германией во Второй мировой войне. Тема анализируется с точки зрения борьбы украинской нации за государственную независимость в течение предыдущего исторического периода в контексте последствий для Украины, Европы и мира нового порядка, установленного после окончания Первой мировой войны и появления Версальской системы соглашений. Коммунизм и нацизм рассматриваются как антилиберальные формы тоталитарной идеологии, возникшие в качестве реакции на приобретение финансовым империализмом форм либерального тоталитаризма.

Ключевые слова: Первая мировая война, Вторая мировая война, либерализм, либеральный тоталитаризм, антилиберальные формы тоталитарной идеологии, национал-социализм, Украина, Германия.

© Oleksandr SHMORHUN

“AT WAR AS AT WAR”

The article describes and criticizes the ideological approaches formed over the past decades to assess the role of Ukraine and Ukrainians in the victory of the anti-Hitler coalition over Germany in the Second World War. The topic is analyzed from the point of view of the Ukrainian struggle for independence during the previous historical period in the context of consequences for Ukraine, Europe and the world caused by the “New Order” that was established after the First World War and the Versailles system. Communism and Nazism are considered as anti-liberal forms of totalitarian ideologies which were a reaction to the acquisition of financial imperialism of the liberal form of totalitarianism.

Keywords: First World War, Second World War, liberalism, liberal totalitarianism, anti-liberal forms of totalitarian ideology, National Socialism, Ukraine, Germany.